

Makale Gönderilme Tarihi: 02.10.2018 – Makale Kabul Tarihi: 03.12.2018

ROMANDA KADININ ANNELİK ROLÜ:

ÜÇ İSTANBUL, SULTAN HAMİD DÜŞERKEN, MİRAS VE ESİR ŞEHRİN İNSANLARINDA ANNELER VE ÇOCUKLARI¹

*Hilal ÖZKAYA**

Özet

Roman, toplum hayatına ışık tutan bir edebî türdür. Romanın, başlangıcından beri hem Batı'da hem de Türkiye'de öğreticiliği önemsenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini farklı yönlerden ele alan *Üç İstanbul, Sultan Hamid Düşerken, Miras ve Esir Şehrin İnsanları* adlı romanlarda anneler ve çocuklarına karşı tutumları, onlarla olan ilişkileri incelenecektir. Söz konusu romanların ortak özelliklerinin, çocuklar ve anneler arasındaki zayıf ilişki olduğu görülür. Bu romanlarda anneler, çocuklarına gereken ilgiyi gösterip annelik görevlerini hakkıyla yerine getirmezler. Böylece çocuklar, annelerine karşı olumsuz tavırlar takınırlar ya da ilgisiz olurlar. İki taraf arasındaki iletişim kopukluğu, çocuğun gerekli aile eğitimi almasını engeller. Çocuklar, ahlâkî, millî ve toplumsal değer yargılarının farkında olmayarak yetişir. Bu değer yargılarından uzak yetişen çocuklar, geleceğin bireyleridir. Bu da toplum için bir tehlike arz etmektedir. Zira bir toplumun çöküşü, bir devletin, bir imparatorluğun çöküşü olabilmektedir. Aslında anne ve çocukları arasındaki bu ilişkinin Tanzimat döneminden beri benzer özellikler gösterdiği söylenebilir. Bu da Osmanlı'nın hemen her alanda hızlı bir şekilde çöküntüye gittiğinin bir göstergesi olarak görülebilir.

Çalışmada geleceğin mimarı olan kadının annelik görevi üzerinde durulacak, kadının aile içindeki önemi belirtilecektir. Adı geçen romanlarda kopuk anne-çocuk ilişkileri irdelenecek ve aile bağlarıyla, çöken bir imparatorluk arasında ilişki kurulacaktır. Böylece, kadının bir anne olarak toplumdaki önemi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kadın, Anne, Üç İstanbul, Sultan Hamid Düşerken, Miras, Esir Şehrin İnsanları.

¹ Bu makale Giresun Üniversitesi II. Ulusal Kadın Sempozyumu'nda (8-9 Mart 2018) sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

* Doktora Öğrencisi. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. h.hilalozkaya@hotmail.com

WOMAN'S MATERNITY ROLE IN NOVELS:

MOTHERS AND CHILDREN IN *ÜÇ İSTANBUL, SULTAN HAMİD DÜŞERKEN, MİRAS VE ESİR ŞEHRİN İNSANLARI*²

ABSTRACT

Novel is one of the literary genre that sheds light on community life. From beginning of novels, its instructiveness is attached importance to by western world and Turkey. In this study the three novels, which are named as *Üç İstanbul, Sultan Hamid Düşerken, Miras ve Esir Şehrin İnsanları* and handle the end of Ottoman Empire from various perspective, will be observed in terms of mothers and their attitude about their children, their relationships with them. These novels' common feature is a poor relation between children and their mothers. The mothers do not perform maternity duty rightly with not showing interest to their children in the novels. So that, the children take a negative attitude or are irrelevant against their mothers. The gap of communication between two sides inhibits taking necessary parenting education. The children grows up without knowing any moral, national and social value. The children, who are growing without these values, are members of future so that this situation poses a danger for society because collapsing a society might provide collapsing a state, an empire. Actually, we can say that the relation between mother and child shows similarity since Tanzimat Reform Era. So, this situation can be observed as an indication of breaking down of Ottoman Empire in almost all areas.

In the study women's, who are architects of future, maternity duties will be discoursed and women's importance in family will be indicated. In these novels, disconnected mother-child relationships will be probed and between family bonds and a decadent empire will be contacted. So woman's importance as a mother in society will be revealed.

Key Words: Woman, Mother, *Üç İstanbul, Sultan Hamid Düşerken, Miras, Esir Şehrin İnsanları.*

Giriş

Romanın hayatla ilişkisi, sık sık sorgulanan bir konudur. Sıradan okur, belki de kendi hayatından bir şeyler bulduğu ve gerçeğe yaklaştığı oranda romanlara daha fazla ilgi duyar. Roman üzerine yapılan araştırmaların önemli bir kısmı da türün gerçeklikle olan ilişkisi üzerinedir. Bunun sebebi, romanın yazarının, olduğu toplumun sosyal, kültürel ve siyasi hayatından izler taşımasıdır, denilebilir. “Sthendhal, romanı cadde üzerinde gezdirilen bir aynaya benzetmiştir” diyen Mehmet Kaplan, roman ve gerçeklik arasında şöyle bir ilişki kurar:

“Çağdaş romancılar, eserlerinde umumiyetle hayatı aksettirmeyi gaye edinmişlerdir. Böyle olunca hayatta ne varsa, romana bunların hepsi girer. Hattâ bir romanın güzelliği, aksettirdiği hayatın zenginliği ile ölçülür” (Kaplan 1996: 10).

Birey etrafında gelişen romanın, toplumun en küçük yapı birimi olan aile hayatını ve dolayısıyla anne tiplerini yansıması kaçınılmazdır. Romanın Türk toplum hayatına girdiği zamandan bu yana birçok romanda farklı anneler görülür. İnci Enginün’ün *İntibah* için yaptığı

² This article is about Giresun University II. National Women's Symposium (8-9 March 2108) is an expanded statement presented.

yorum da annenin baskın rolünü tespit açısından dikkat çekici bir örnektir. Enginün, “Gerek Namık Kemal’de gerek onun etkisindeki birçok yazarda görüldüğü gibi, bu romanda da evlenme konusunda çocuklarını mutsuzluğa mahkûm etmeye, asıl anneler hazırır” (Enginün 2015: 230) der. Benzer durumlara Servet-i Fünûn romanında da rastlamak mümkündür.³

Kadın konusuna sık sık değindiği görülen Mithad Efendi’nin⁴ eserlerinde “Ahlâksız kadının aileleri mutsuz ettiği, hattâ yıktığı gösteriliyor” (Esen 1989: 47). Kadının eğitimi konusuna çok önem veren yazar, toplumun hızla gelişmesi için ise çareyi annenin eğitilmesinde bulur. Romanlarında, “Destan kahramanları gibi, kadınlar hızla her şeyi öğrenirler” (Enginün 2015: 206).

Aile kurumunun yozlaşması aynı zamanda bir toplumun da yozlaşması anlamına gelir, denilebilir. Bu sebeple, bozulmuş toplumlarda önce aile yapılarını incelemek sosyologlara düşen önemli görevler arasındadır⁵. Diğer taraftan, toplumun aynası olarak değerlendirilen roman türünde de toplumla ilgili bazı veriler elde etmek mümkündür. Üç İstanbul⁶, Sultan Hamid Düşerken⁷, Miras⁸ ve Esir Şehrin İnsanları⁹ gibi bir döneme tanıklık eden romanlar bu açıdan önemlidir. Bu çalışmada, bu romanlardaki annelerin genel özellikleri ve anneler ile çocuklar arasındaki ilişki incelenecektir. Aile içindeki bu ilişkilerin topluma nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Üç İstanbul

Mithat Cemal Kuntay’ın tek romanı olan Üç İstanbul, İstanbul’un II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin, özellikle aristokrat ailelerdeki ahlâk ve kültür yozlaşmasını anlatır. Oldukça kalabalık bir şahıs kadrosuna¹⁰ sahip romanın başkarakteri olan Jön Türk Adnan üzerinden bir aydın profili çizilir. “*Romanda Jön Türklerin II. Abdülhamit idaresinden farklı olmadıkları vurgulanır. Zaten Cumhuriyet dönemi romanlarında Jön Türk aydınlarının en çok tenkit edilen taraflarından birisi aşırı batı hayranı oluşları ve diğeri de idari bakımdan siyasi güçlerini kötüye kullandıklarıdır*” (Balcı 2002: 103).

Üç İstanbul’da insanları farklı bağlarla birbirine bağlayan Kuntay, bir konuşmasında romanın gerçeğe yakınlığıyla ilgili şunları söyler:

“... Bilmediğim ve görmediğim hiçbir şeyden bahsetmedim. Maçka’da Aksaray’da, Kasımpaşa’da komşularım varken, İsveç’ten, Fransa’dan, İngiltere’den adam getirmediğim... Bu üç devri eşyada ve insanlarda topladım. Eşyanın ve insanların birbirine sirayetinden alınmış dikkatlerle romanımı yazdım. Her devrin insanları kadar eşyalarında da o devrin irtikâbını, kirli refahını, haksız fukaralığını göstermeye çalıştım. Bu insanları, bu eşyaları bazı aile rabiteleri dolayısıyla olduğu kadar son resmi vazifemin beni soktuğu saraylarda, konaklarda yakından tanıdım” (Mithat Cemal Kuntay’dan Akt: Kudret 2004: 380).

³ Halid Ziya’nın *Ferdi ve Şürekâsı* adlı romanında, başkahraman İsmail Tayfur, annesinin istediği üzerine sevmediği halde serveti için, çalıştığı yerin sahibi Ferdi Efendi’nin kızıyla evlenir ve mutsuzdur. Bu mutsuzluk, birçok felakete yol açar.

⁴ Birkaç aile bulunan *Çengi*’de çocuk yetiştirme sorunu üzerinde durur.

⁵ Aile kurumu hakkında bilimsel bir inceleme için bk. Mustafa Aydın (Ed.), *Sistematik Aile Sosyolojisi*, Çizgi Yay. Konya, 2013.

⁶ Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, Oğlak Yay., İstanbul, 2013.

⁷ Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, Oğlak Yay., İstanbul, 2010.

⁸ Memduh Şevket Esendal, *Miras*, (Haz. Muzaffer Uyguner), Bilgi Yay. Ankara, 1988.

⁹ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, İntihak Yay., İstanbul, 2004.

¹⁰ Fethi Naci, “Adnan’la Belkıs’ın çevresinde gelişip genişleyen romanda irili ufaklı kırk kadar insan var” (Fethi Naci 2007: 32) der.

Mithat Cemal bir avukattır. “*Avukat olarak şöhreti duyulmaya başlayınca Kuntay’ın, sosyal hayatı da değişir: ‘Tam bir aristokrat hayatı yaşardı. Yeme, içme ve yaşamda en lüks yerlerde, en pahalı, rahat, nefis ve leziz şeyler seçerdi. Bu yüzden hiçbir zaman elinde toplu bir parası olmadı’*” (Göktürk’ten akt: Özcan 2014: 13). 1922 yılından vefatına kadar Beyoğlu 4. noteri olarak görev yapan Kuntay (Özcan 2014: 213), romanını kendi yaşantısından ve çevresinden ilham alarak kurgulamıştır.

Toplumun aile kurumu ve siyasi kurumlarındaki çöküşün, dolayısıyla bir imparatorluğun çöküşünün romanı olan *Üç İstanbul*’da, özellikle kadınların içinde bulunduğu ahlâki bozukluk dikkat çekicidir. Romanda kötü bir davranışı görülmeyen tek karakter Süheylâ’dır. Süheylâ, maliye nazırıyla Çerkez cariyeye Cemalifer’in kızıdır ve kız annesini hiç sevmez. Bu sevgisizliğin en açık göstergelerinden biri şu olayda görülür: Tarih hocası olan Adnan’a acıyan Süheylâ babasından Adnan’ın maaşını artırmasını ister ve babası Adnan’ın maaşına zam yapar. Durumun farkına varan Adnan, Süheylâ’ya bu durumla ilgisinin olup olmadığını sorar. Süheylâ, yalan konuşur ve konuyla kendisinin ilgisinin olmadığını söyleyerek annesinin üzerine yemin eder:

“*Süheylâ yalan söylemeye alışmayanların telaşıyla anasının başına yemin etti: Hocasının aylığına zam yaptırmak için o, babasına hiçbir şey söylememiştii! Anasını - başına yalan yere yemin edecek kadar-, Süheylâ’nın sevmediğini Adnan bilmiyordu. Fakat bu ‘ehemmiyetli yemin’e niçin bilmeyerek inanmadı’*” (Kuntay 2013: 122).

Görüldüğü gibi Süheylâ, annesini onun üzerine yalan yere yemin edecek kadar sevmez. Evde sözüne ehemmiyet verilmemesinden yakınan Süheylâ annesiyle ilgili Adnan’a yakınır:

“*‘Adnan Bey, annemden neler çektiğimi bilmezsiniz’ dedi. ‘Size ikide bir kahve sormak için gelen Menekşe Bacı... Sonra, oda kapısının önünde dolaşan Hacı Kâhya... Bunlar ne yapıyorlar, biliyor musunuz? Benim namusumu bekliyorlar! Irzının yanına nöbetçi konacak kadar çürük kafalı, soysuz, duygusuz bir kız mıyım?’*” (Kuntay 2013: 122).

Kendisine evin hizmetçileriyle namus bekçiliği yapan annesinin yaptığını gururuna yediremeyen Süheylâ diğer taraftan annesinin gösteriş meraklısı bir kadın olmasından da şikâyet eder. Derslerde boynunda takılı olan elmasın, derse inmeden önce annesi tarafından takıldığını, o elmasla dolaşmaktan utandığını söyler. “*Bu Çerkez kadını beni de öldürecek, babamı da...*” (Kuntay 2013: 123) der.

Süheylâ’nın annesi Cemalifer, kocasının ölümünden sonra Sofular mahallesinin ahlâksız adamlarından olan Avukat Sakallı Vasfi’yle evlenir. “*(...) Sakallı Vasfi, Süheylâ’ya göre ‘köprünün İstanbul tarafında en edepsiz adam’dı. Onunla evlendi diye anasına, Süheylâ darılmış, Cemalifer’i konakta oturtmamıştı’*” (Kuntay 2013: 694).

Adnan’ın annesi ise verem hastasıdır. Romanın kurgusuna pek dâhil olmayan, arka planda kalan bir annedir. Adnan zaman zaman onun içinde bulunduğu durumu hatırlar ve ona acır. Adnan Trablusgarp’ta sürgündeyken annesi vefat eder ve cenazeyi Adnan’ın arkadaşları kaldırır. Yıllar sonra Adnan’ın hastalığında ziyaretine gelen, annesinin hizmetçisi Şefika Hanım’dan annesinin mezarını öğrenme ihtiyacı hisseder. Fakat Şefika da bilmemektedir. Adnan bu kadına minnettardır: “*Adnan Süheylâ’ya baktı: O zaman Trablusgarp’ta sürgünüm diye anamın cenazesini dört hamalla bir şair kaldırdı! Bu ne memlekettir Süheylâ!*” (Kuntay 2013: 691) diyerek memleket şartlarının kendilerini bu duruma sürüklediğini söyler. Ancak İstanbul’a dönmesine rağmen, annesinin mezarının nerede olduğunu yıllar sonra merak etmesi onun ilgili evlat görünümüyle çelişir.

Adnan'ın mahallenin kötü kadınlarından olan Macide'den bir oğlu olur. Ancak kadın, Adnan'a, hamileyken çocuğu kaybettiği yalanını söyler. Çocuk doğunca da başkasına verir ve Adnan'ın bu durumdan haberi olmaz. Macide de bir süre sonra veremden ölür. Adnan, ancak yıllar sonra Uşak Benli Ahmet olarak ortaya çıkan çocuğun, kendi oğlu olduğunu, onun aleyhinde avukat olduğu bir cinayet davasında anlar. Adnan'ın yıllar sonra üzerine aldığı ve kazandığı dava sonucunda çocuk idama mahkûm edilir. Davadan kazandığı parayı da olduğu gibi annesine hizmet eden Şefika kadına verir:

“Bu paranın kâbusundan kurtulmuştu. Fakat birdenbire ‘tesadüfün’ zulmüne baktı: Anasına bakan kadına borcunu hangi parayla ödüyordu. Sonra birdenbire pişman oldu, bu parayı hapishanedeki oğluna göndermeliydi. Fakat Şefika para ile odadan çoktan çıkmıştı” (Kuntay 2013: 692).

Romanda anne olmasına rağmen, annelik vasıflarını taşıyan herhangi bir kadına rastlamak mümkün değildir. Bu yüzden, romanda anne-çocuk ilişkileri en açık şekilde Cemalifer ve Süheylâ üzerinden gözlemlenebilir. Süheylâ, annesinden nefret etmektedir. Adnan, annesine karşı oldukça ilgisizdir. Macide ve Benli Ahmet arasında ise trajedinin bir başka boyutu vardır.

Üç İstanbul'da, kadınların çoğunlukla ahlâkî yönden zayıf olduğu görülür. Gayrimeşru olduğundan daha doğmadan bilerek yaşamdan koparılan çocuklar, bu ahlâkî bozukluğun bir derecesini gösterir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini anlatan romanda, ailede dolayısıyla toplumda meydana gelen yozlaşmanın devletin çökme sebeplerinden biri olarak da okunabileceği görülür.

Sultan Hamid Düşerken

Nahid Sırrı Örik'in kaleme aldığı eser, Osmanlı Devletinin son yıllarını çeşitli yönleriyle ele alır. İmparatorluğun siyasî ve toplumun ahlâkî çöküşü, romanın başkahramanlarından Mehmet Şahabettin Paşa'nın Rumeli Hisarı'ndaki yalısı ve Nişantaşı'ndaki konağında yaşayan ailesinin çöküşüyle özdeşleştirilebilir. II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart olaylarının yaşanmasına kadar olan dokuz aylık süre romanın vaka zamanını oluşturur. Romanda gözlemci bir bakış açısının hakimiyeti görülmekle birlikte kimi zaman anlatıcı yoluyla yazarın duygu, düşünce ve fikirlerini hissettirdiği bölümler de yer alır. Anlatıcının, Padişah II. Abdülhamid'e olan bakışı, yazarın kendisini hissettirdiği bölümlerdendir:

“Sultan Abdülhamid ayağa kalktı ve hareketsiz durdu. Ancak ortaya varan boyuna ve nahif vücuduna rağmen, her zaman uzun ve heybetli bir adam tesiri vermişti ve bu anda bu tesiri her zamandan çok veriyordu. Bütün saltanatı müddetince, yıllar ve yıllarca her an hal'edilmek korkusuyla titremiş, en gülünç yalanlara ehemmiyet vermiş ve çok kere inanmış bulunan bu adam, şu anda kendisine düşman bir ordunun ayak seslerini bu yarı metruk sarayın sessizliği içinde duymasına ve her tehlikenin, bütün tehlikelerin başının üzerinde kanat gerdiğini hissetmesine rağmen böyle müsterih ve mütevekkil konuşurken hakikaten büyük görünüyor, meşum vehimlerine mağlûp olarak işlediği bütün suçlarından nefisini temizliyordu” (Örik 2010: 249).

Osmanlı vükelasından olan Mehmet Şahabettin Paşa; hasta, meclise gidip gelirken yolda uyuklayacak kadar yorgun ve yaşlı olmasına karşın makam, mevki ve para hırsları olan sadece kendi çıkarlarını düşünen bir adamdır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kendisine yeni mecliste bir yer edinme gayretindedir. Paşa'nın kararlarına yön veren romanın başkahramanı, Nimet'tir. Nimet, Şahabettin Paşa'nın Çerkez cariye den olma kızıdır. O da babası gibi çıkarıcı ve hırslıdır,

kalbinde sevgi ve merhamete dair hiçbir iz yoktur. Babasının yeni kurulacak mecliste yer almasına karşılık İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Şefik Bey’le evlenecektir. Şefik’i de kendi çıkarları için elinde oynatır. Romanın sonunda, Şahabettin Paşa bir gün hırsıyla tuttuğu koltukta ölür. Nimet’in yönlendirmesiyle bir İttihatçılar tarafında, bir Osmanlı hükümeti tarafında olan, ikiyüzlü bir politika yürüten, kendi iradesinden yoksun, biraz da şehvet kurbanı olan Şefik Bey, İttihatçılara katılmak üzere yola çıkar ve kaybolur. Nimet ise hayattaki tek güvencesi olan paralarıyla birlikte Rus Büyükelçiliğine sığınır ve Odesa’ya kaçar.

Roman, son dönem Osmanlı siyaset ve toplum hayatının bir aynasıdır. Şahabettin Bey ve ailesi ahlâkî çöküş ve yozlaşmayla Osmanlı hükümetini temsil eder. Şefik Bey ise İttihat ve Terakki’nin zayıf tarafının bir temsilcisidir. Eserdeki çatışma “(...) *düşkün, bencil, cahil, kifayetsiz, her an yön değiştiren bir yönetim kadrosuyla, yani tarihi devrin zayıflıklarını kendi menfaatlerine dönüştürmeye çalışan kişilerle, aslında devlet yönetiminde tecrübesiz, ülkenin gerçeklerinden habersiz, ama hırslı ve idealist bir grup olan ittihat ve Terakkiciler arasındadır*” (Kantarcioglu 2008: 151).

Nimet, romanın kilit karakteridir, denilebilir. “*Bir ailenin trajik çöküşü, bir devletin çöküşüyle özdeşleştirilmekte ve ailenin çöküşünün sebebi olarak eserin şeytani (diobolical) kadın kahramanı Nimet gösterilmekte, yani bir toplumda kadının düşüşü o toplumun çözülüşü olarak görülmektedir*” (Kantarcioglu 2008: 151). Nimet’in böyle bir karaktere bürünmesindeki en büyük sebep olarak onun annesiyle ilişkileri, ona karşı beslediği kini ve nefreti gösterilebilir.

Nimet’in annesi İzzet Hanım, Şahabettin Paşa konağına genç kızlık dönemlerinde gelmiştir. O, konağa geldiğinde Paşa, ilk eşi Faize Hanımefendi (Paşa’nın çabuk ilerlemesinde etkili bir vezir kızı) ve ikinci eşi Şayan Hanımefendi (odalığa yükselmiş ve daha sonra nikâhlanmış eski bir cariye) ile birlikte yaşamaktadır. Paşa o zamanlar altmış yaşlarındadır. Büyük hanımından olan bir oğlu ölmüş, ikinci hanımından çocuğu olmamıştır. Paşa artık yaşının da geçmiş olması sebebiyle zürriyetinin devam etmeyeceğinden endişe duyar, ta ki Çerkez cariye Gülter’in hamile olduğu haberini alana kadar. Böylelikle Gülter, Çerkez bir cariyeyken, paşanın bir gecelik macerasının Nimet’i sayesinde, paşanın üçüncü eşi, son hanımının da ölmesiyle konağın “İzzet Hanımefendi”si olmuştur. “*Ne çare ki, az sonra da karşısına başka bir neviden fakat daha şımarık ve haklarından daha emin bir ortak, daha kuvvetli ve âdeta gaddar bir ortak çıkacaktı: Nimet!*” (Örik 2010: 112).

Nimet ve İzzet Hanımefendi arasında kuvvetli bir kin ve Mehmet Şahabettin Paşa’nın sebep olduğu kıskançlık vardır. Nimet’in annesine karşı beslediği kinin en büyük sebebi onun konağın kâhyası Hilmi Efendi’yle olan ilişkisidir:

“Evet, kin, çünkü Nimet annesinin Kâhya Hilmi Efendi’yle münasebetini henüz çocukluktan yeni çıktığı bir sırada ve tamamıyla tesadüfi olarak öğrenmiş ve bu münasebeti annesine affedememişti. Nimet’in babasına sevgisi, hayranlığı o kadar büyüktü ve annesinin babasına karşı o derece minnettar bulunması lüzumuna kaniydi ki, aralarında belki kırk senelik bir yaş farkı bulunmasını da bir mazeret olarak kabul etmemişti. Ayrıca da, babasının bir eski hademesi, hatta imtiyazlı bir uşağı olan bir adamla aldatılması kendisini iğrendirmiş ve duyduğu kini artırmış olabilirdi” (Örik 2010: 112).

Mehmet Şahabettin Paşa’yla aralarında kırk yaş, İzzet Hanım’ın isteklerine karşılık bulamamasına sebep olur. O bir cariye olarak zaten değer görmezken doğurduğu çocuk sayesinde değer bulmuş bir kadın olarak kalmış, kendisine verilen ayrıcalıkla özel bir odadan öteye gitmemiştir. Paşa, her zaman İzzet Hanım’dan ziyade kızı Nimet’e değer vermiş, siyasi

meseleler başta olmak üzere her konuda onun fikrini alarak hareket etmiştir. Annesinin ahlâksız münasebetini öğrendiği günden beri ona sadece kin besleyen Nimet, babasına aşırı bir sevgiyle bağlanmış, kurnaz zekâsıyla, şeytanî fikirleriyle ve çıkarıcı düşünceleriyle ona hep yol gösterici olmuştur. “*Nimet’in babasına duyduğu aşırı sevgiyi, annesine duyduğu nefreti, ve babasına, neredeyse, bir eş gibi yakınlığını Elektra kompleksi olarak yorumlamak da mümkündür*” (Kantarcioglu 2008: 155).

İzzet Hanım’ın varlığı Nimet için de Şahabettin Paşa için de bir şey ifade etmez. İzzet Hanım, sevmek ve sevilmekten mahrum olmaktan, gençliğinin ziyan olmasından mustarıptır. İçinde bulunduğu bu boşluk ve hissettiği eksiklik onu Hilmi Efendi’yle bir ilişkiye sürüklemiştir, denilebilir. Fakat o, içinde bulunduğu durumdan şikâyet ederken bu ilişkiyi göz ardı etmektedir:

“Kızına karşı beslediği kıskançlık ve şahsına kocası tarafından bir kıymet verilmemesinden duyduğu ıstırap içinde, sevgi nedir, sevmek, sevilmek nedir bilmemiş ve tatmamış olduğunu söylerken ise Kâhya Hilmi Efendi ile on sekiz yıldan beri sürüp giden münasebeti hiç hesaba katmıyor, bu günah sayesinde tattığı ve hâlâ tatmakta bulunduğu derin ve günahkâr zevkleri tam bir masumlukla unutuyordu...” (Örik 2010: 28).

Hilmi Efendi, romanın bir başka çıkarıcı kişisidir. Onun İzzet Hanım’la olan ilişkisi ailesinin geleceğini garanti altına almak içindir. Zira Şahabettin Paşa öldükten sonra malların İzzet Hanım’a kalacağını düşünmektedir. Fakat Şahabettin Paşa’nın bir vasiyetiyle bütün planlar altüst olur. Nimet Hilmi Efendi’yi konaktan kovar.

Nimet eve gelen görücüleri başından savmak için biriyle nişanlı olduğunu ve evleneceği yalanını söyler. Bu yalana evde herhangi bir konuda kendisine hiçbir şey danışılmayan İzzet Hanım da inanır ve “*(...) dünyada kendisinden bedbaht bir kadın bulunamayacağını, kocasıyla tek evladının kendisine bir yabancı nazarıyla baktıklarını, evladının mevcudiyeti için en mühim olan meselede değil reyî alınmak, haber bile verilmediğini (...)*” (Örik 2010: 109) haykırarak ağlamaya başlar. Nimet durumu annesine açıklamaya çalışır. “*Fakat annesi sükûn bulmak bilmeyince kendisinin de sabrı tükendi, analık haklarını kullanmaya layık bulunmadığını ona açıkça bildirmek ihtiyacına ilk defa olarak mağlup, ‘Her kabahatin cezası olur anne, ektiğini biçiyorsun’ deyip yanından ayrıldı*” (Örik 2010:109).¹¹

Nimet hiçbir zaman annesini “analık” gibi yüce bir mevkie layık görmemiştir. Bu karşı çıkış onun yıllardır içinde büyüdüğü kinin bir tezahürüdür. Bu çıkışla birlikte İzzet Hanım da Nimet’in Hilmi Efendi’yle olan ilişkisini bildiğini anlar.

Romanın diğer anneleri de Hilmi Efendi’nin çok sevdiği eşi Zeynep Hanım’la İttihat ve Terakki mensubu Şefik Bey’in düğününe çağırmaya bile ihtiyaç duymadığı annesidir. Kurguya çok dahil edilmeyen bu iki anneden Zeynep Hanım Hilmi Efendi’nin çevirdiği işleri bilir fakat çocuklarının, ailesinin geleceği için her şeye katlanan eli kolu bağlı, bir kadındır. Şefik’in Edirne’nin ücra bir mahallesinde iki bekâr kızıyla yaşayan dul annesi ise düğüne davet edilmeye bile layık görülmez ve Şefik de buna sessiz kalır. “*Bu konağın, böyle bir konakta yapılan bir düğünün debdebe ve ihtişamı karşısında o pek basit, görgüsüz kadınların pek mahcup ve muzdarip olacakları muhakkaktı*” (Örik 2010: 143).

Sonuç olarak, bir cariye olarak konağa gelen Gülter’in konağın paşasından dünyaya getirdiği ama yetişmesinde hiçbir katkısı olmadığı kızı Nimet, dar bir bakış açısıyla bir ailenin,

¹¹ Benzer bir diyalog, Halit Ziya Uşaklıgil’in Aşk-ı Memnu romanında Bihter ve annesi Firdevs Hanım arasında da geçer.

geniş bir bakış açısıyla da bir imparatorluğun çöküşüne sebep olmuştur. Nimet'in kötü karakterinde en büyük etken ise onun annesiyle olan ilişkileridir. Gülter, Nimet sayesinde özgürlüğünü eline almış İzzet Hanımefendi olmuştur. Fakat onun eğitimsizliği, konağın kâhyasıyla bir ilişki sürdürecektir derecede olan ahlâk anlayışıyla iyi bir evlat yetiştirebilecek bir anne olamamıştır. En çok da onun ahlâki bozukluğu kızı Nimet'in kendisine kin beslemesine sebep olmuş, onun kişilik gelişimine fayda sağlayamamıştır. Nimet onu hiçbir zaman bir anne gözüyle görmemiştir. Bunun üzerine Şahabattin Paşa gibi, rüşvet yemekte bir sakınca görmeyen, çıkarıcı, yönetim ahlâkından yoksun bir babanın elinde yetişen Nimet, onun gibi menfaatçi olmuştur. Hayatındaki tek değer paradan ibaret kalan, vatan, millet, toprak sevgisi nedir bilmeyen Nimet, bütün kıymetini alarak karmaşa içindeki vatanına dahi kayıtsız kalmış, arkasına bile bakmadan ülkeyi terk etmekten hicap duymamıştır.

Romanda örnek alınacak özellikler taşıyan herhangi bir anne görmek mümkün değildir. Annelerin aciz, ahlâkî yönden zayıf, eğitimsiz, kültürsüz ve ailede herhangi bir rolü olmayan evler, çöken bir imparatorluğun sebebi ve minimize edilmiş halidir.

Miras

Memduh Şevket Esendal'ın ilk romanı olarak kabul edilen (Önertoy 1991) ve Meslek gazetesinde tefrika edilirken gazetenin kapanmasıyla yarım kalan (Uyguner 1988: 7) Miras, Silahtar Ali Paşa ailesinin bir miras davası sebebiyle parçalanışını anlatır. Romanda ayrıca dönemin siyasi hayatına, yani II. Abdülhamit döneminin sonları ve İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerine de değinilmiştir. Eserde dönemin siyasetine dair farklı bakış açıları ve fikirlerin yansıtıldığı görülür.

On yedi on sekiz yaşlarında bir genç olan Asım, babasının ölümünün ardında kendi paylarına düşen değirmeni almak için Sarayköy¹²'den kalkıp İstanbul'a halaları ve amcasını ziyarete gelir. Roman, Asım'ın İstanbul'daki akrabalarını gezmesi yoluyla ilerler. Onun ziyaret ettiği konaklar ve aileler tek tek tanıtılır.

Asım'ın babası Şevki Bey dört kardeştir: Şevki, Şefik, Fitnat ve Atiye. Şevki Bey büyük dedelerinden kalan çiftliğe sahip çıkmak için genç yaşta Sarayköy'e yerleşir. Fitnat ve Atiye Hanımlar ve ailenin diğer üyeleri zamanla konaktan ayrılır ve İstanbul'un çeşitli yerlerindeki konaklarda yaşamaya başlarlar. En sonunda konağın bir bölümünde Şefik Bey ailesi kalır. Silahtar Ali Paşa'nın kocaman konağının yerinde de artık bir mahalle olmuştur: Silahtar Ali Paşa mahallesi. Şefik Bey ve Faika Hanım'ın iki çocukları vardır. Şefik Bey, eşini komşusunun hanımıyla aldatır, mutlu bir aile yaşantıları yoktur.

Atiye Hanım'ın eşi ölmüştür. Fahriye Hanım, Nazire ve Aliye'yle birlikte yaşamaktadır. Canip adında bir oğlu vardır. Anne ve oğul miras meselesi yüzünden birbirine çok ilgisizdir. Canip Bey'in eşi vefat etmiş, kızı Salime ve hizmetçileri Toksi'yle birlikte yaşarlar.

Fitnat Hanım ve Enver Bey'in Mesrure, Müeddep ve Cavit adında üç çocuğu vardır ve birlikte yaşamaktadırlar. Mesrure'nin de Nermiye adında bir kızı vardır. Cavit ve eşi Saide'nin çocuğu olmamaktadır.

Romanda annelik rolüyle incelemeye değer okuyucu karşısına çıkan kişiler Silahtar Ali Paşa'nın gelini büyük ana (kurgu içinde aktif değil, ölmüştür), Asım'ın annesi, halaları Atiye

¹² Muzaffer Uyguner, Romanda Asım'ın babasının İstanbul'dan kalkıp sahip çıkmak için başına gittiği çiftliğin bulunduğu Sarayköy'ün, Edirne'nin ilçesi olan Çorlu olduğunu tahmin etmektedir. Romanın Memduh Şevket Esendal'ın hayatından izler taşıdığını belirten Uyguner, bu kaniya da o vasıtayla varmıştır (Uyguner 1988: 8).

Hanım ve Fıtnat Hanım'dır. Silahtar Ali Paşa'nın gelini konağın bütün işlerini idare edebilecek güce sahip olan birleştirici bir kişidir. Yazar, Şefik Bey'in anımsamalarıyla onu şöyle anlatır:

“Büyük ana, bu Silahtar Ali Paşanın gelini, Defterdar Halil Efendinin kızı imiş. Pek çocukluk hatıratı içinde onun şal hırkasını, bağdaş kurup setli odanın köşesinde oturduğunu, dirseğini dizine dayayıp çubuk içtiğini, başında fesini, dökme püskülünü, daha üstüne her sabah ihtimam ile bağlanan oyali dildadesini hatırlıyordu. Kendisi ufak tefek bir hanımdı. Evde herkes ondan korkuyorlardı. Kocasından, babasından kalan bütün servet, hanlar, hamamlar, çiftlikler, dükkanlar her ne varsa bu hanımın üzerindeydi. Kâhyasını çağırıp hesaplarına bakar, aşçısını çağırıp emirler verir ve bütün mallarını, bütün konağın işlerini kendisi idare eder. Kızarsa bağırır ve konakta herkes onu hiddetlendirmekten korkardı” (Esendal 1988: 16).

Varlıklı bir konağa gelin olan büyük ana, konağı çekip çevirmesiyle aileyi bir arada tutma becerisiyle tam bir Osmanlı kadınıdır. Büyük ve kalabalık Silahtar Ali Paşa konağının fertlerini bir arada tutabilen birleştirici bir gücü vardır. Fakat onun ölümü konak için de bir felaket olmuştur:

“Günün birinde büyükanası ölmüştü. Nasıl derler aile perişan oldu! Kardeşler sanki kırk yıllık düşman imişler gibi birbirine darılmışlar, uzaklaşmışlardı. Ortaya büyük mal, miras davaları çıkmıştı. Herkes derhal dairesini, sofrasını ayırmıştı. (...) Herkesin bir akarda, bir evde gözü vardı. Gâh biri aleyhine birkaçı birleşerek, gâh ayrılarak, kadınlara, vekillere, davalara, yalancı şahitlere, uydurma senetlere boğulmuşlardı. Zaman geldi ki artık bir çatı altında da oturamaz oldular. Birer birer konağı terke başladılar” (Esendal 1988: 17).

Bu otoriter Osmanlı kadının ölümü sadece aileler arasında değil, sonraki kuşakların aile içinde de miras davalarına sebep olur. Büyük ana, geniş ailelerdeki toparlayıcı anaları temsilen önemli bir karakterdir. Daha sonraki kuşaklar böyle bir anneden yoksundur ki dağılmış, bir arada durmayı becerememiş ve mal mülk için birbirine düşmüştür. Osmanlı toplum hayatında konak yaşantısının yaygın olduğu bilinir. Geniş aileler hep birlikte bu konaklarda yaşamaktadırlar. Fakat daha sonra bu konakların yerini büyük apartmanlarda küçük daireler almıştır. Bu da Osmanlı Devletinin son zamanlarına denk gelen süreçte gerçekleşir. Osmanlı toplumunda ailenin çöküşü bir anlamda bir imparatorluğun çöküşüne sebep olmuştur, denilebilir.¹³ Bu aileleri bir arada tutan annelerin vasıflarını kaybetmeleri bu çöküşün başlıca sebebi olarak gösterilebilir.

Büyük anaların ömrünü tamamlamasıyla birlikte ortaya çıkan anne tiplerinden biri de Atiye Hanım gibileridir. Atiye Hanım'ın annesi haklarını çocuklarına bölüştürdüktan bir süre sonra vefat eder. *“Atiye Hanım validesini, kardeşlerini ancak bayramlarda görebiliyordu ve birbirinden daima kızgın olarak ayrılıyorlardı. Annesi vefat ettikten sonra Fıtnat Hanımla ve Şefik Beyle araları büsbütün açılmıştı”* (Esendal 1988: 76). Biraz da başına buyruk bir kadındır, haremde çalgılı eğlenceler, toplantılar yapmayı kendine bir zevk edinmiştir. *“Atiye Hanım, ne Fıtnat Hanıma, ne de Şefik Beye ehemmiyet vermemişti. O, kendi zevkinde idi. Hatta değil kardeşlerine ve hısımlarına, kocasına, çocuğuna da ehemmiyet vermiyordu”* (Esendal 1980: 77). Atiye Hanım'ın Molla'dan Canip adında bir oğlu vardır. Canip, yalının bir odasında dadısı ve sütnesiyle birlikte, anne şefkati ve sevgisinden yoksun bir bebeklik geçirmiş çocukluğu da pek farklı olmamıştır:

¹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Kiralık Konak romanında da yıkılan konak, dağılan aile ve çöken imparatorluk ilişkisi görülebilir.

“Canip Bey yalının mabeyn odalarından birinde Mesut Dadı gibi insanı isyana sevk edecek kadar terbiyeci bir kadınla, ömrü tembellik ve hilekârlık içinde geçmiş Emin isminde bir lalanın elinde büyümüştü. Haftalarca babasının, anasının yüzünü görmediği olurdu. Molla Beyle Atiye Hanım, çocuklarını, ancak bir komşu çocuğunu sever gibi seviyorlardı” (Esendal 1980: 84).

Bu şartlar altında yetişen Canip Bey sağlam bir kişilik sahibi olamamıştır. Biraz büyüdükten sonra selamlıkta dalkavukların, ağaların, uşakların içinde kalmıştır. Çocuğun elinde avuncunda olandan ne koparsak kâr gözüyle bakan bu insanlara biraz da hasis olan Canip pek bir şeyini kaptırmamıştır. Ama onların içinde henüz kazanamadığı kişiliğini iyice kaybetmiştir. Eğitimi için hocalar tutulmuş ama bir işe yaramamıştır. *“Babasının hatırına mebni altı yüz kuruş maaş ile Hariciyeye çerağ buyrulmuştu. Ancak oraya da devam etmiyordu. Odacı ile maaşını aldırıyor, ömrünü Çekmece’de, avcılar içinde, gölde, istasyon büfelerinde geçiriyor, pipo kullanıyor, biraz içiyor, köpeklerine Fransızca bağırıyor ve bir taraftan hariciye memurlarından olmak, diğer taraftan da avda ecnebi arkadaşlarla ülfet etmek dolayısıyla, yavaş yavaş Fransızlaşmak heveslerini duyuyordu”* (Esendal 1987: 84).

Aile ilgisinden en önemlisi de annesinin şefkatinden, sevgisinden yoksun olarak yetişen Canip Bey, bu boşluğu avcılıkla doldurmaya çalışır. O, hastalık derecesinde sıkı bir av tutkunudur. Tembel, kumarbaz, içkici, dolandırıcı bir adam olan Canip Bey aynı zamanda bir millî kimlik problemiyle de karşı karşıyadır. Milliyetiyle ilgili herhangi bir hassasiyetine rastlanmaz, bilakis, içinde Fransızlaşmak hevesi vardır:

Canip önce Ayastefanos taraflarında İsviçreli bir kadının evinde oda tutup orada yaşamış, babası öldükten sonra kendi payına düşen bir hanla birkaç dükkânın idaresini üzerine almıştır. Babası öldükten yaklaşık bir buçuk yıl sonra evlenmiş, Salime adında bir kızı olmuştur. Kızı on yedi on sekiz yaşlarında olan Canip Bey’in eşi dört beş yıl önce vefat etmiş, kızı ve hizmetçisiyle birlikte Ayastefanos’ta yaşamaya devam etmektedir. Bir mirasyedi olan Canip Bey annesinin yanında yaşayan Fahriye’den hiç haz etmemektedir. Babasından geri kalan mülkün annesinden ona kalmasından endişe eder. Dügününe dahi annesini çağırmayan Canip Bey, annesiyle bağı koparmamak için kızı Salime’yi ara sıra onun yanına göndermektedir:

“Atiye Hanım ihtiyarladıkça Canip Beyin korkusu artıyordu. Ancak ne yapabilirdi? Tekrar anasına sokulmak muhal, gidip yalıda oturmak gayri kabildi. En müessir çare olarak kızını göndermeyi düşünmüştü. Altı ay kadar var ki bu çareyi tatbik ediyor, diğer tarafda da Salime’nin fena şeyler öğrenebileceğinden korkuyordu” (Esendal 1983: 85).

Bir taraftan annesiyle bağı ondan koparacağı miras hatırına koparmak istemeyen Canip Bey, diğer taraftan annesinin kötü ahlâkının kızına da geçeceğinden endişe duyar. Tüm bunlar varken, hiç yok yerden mirasa bir ortak daha çıkmıştır: Asım. Canip Beylere misafirlige gelen Asım’la aralarında geçende sohbetta ana oğulun arasındaki ilişkiyle ilgili bilgiler vardır:

“Zaten bizim validenin dünyada sevdiği birinci Fahriye ise ikinci de mutlaka pederinizdir. Anamın dünyada en ziyade sevmediği birisi varsa o da ben... Bilmem, elli yaşına geldim hâlâ anlayamadım; lakin şurasını da söylemeli, en ziyade aramızı bozan da o karıdır” (Esendal 1988: 105).

Canip Bey’in de söylediği gibi, annesiyle aralarının kötü olmasının bir sebebi de Fahriye’dir. Romanda kadınların arasındaki ilişkinin pek de normal olmadığı sezilir. Ayrıca Fahriye, Atiye Hanım’ın varlığından faydalanmak adına onun yanına kimsenin yaklaşmasını istemez. Torunu Salime kendisini o evde misafir gibi hisseder. Asım’ın varlığı da Fahriye’yi

oldukça rahatsız eder. Canip Bey, annesiyle olan kötü ilişkisini ömrü boyunca içinde bir yara gibi taşır:

“O zamana kadar az lakırdı eden Canip Bey, gevezeliğe başlamak istidatları gösteriyordu ve derdi hep anasından bahsetmekti. Sarhoş oldu mu daima aynı teraneyi ortaya döküyordu. Hayatta onun bir derdi, bir düşmanı vardı: o da anası. Ne ana oğlunu, ne de oğlu anasını sevmemişlerdi. Canip Bey, kendi ailesine külliye bigâne adamlar, hatta ecnebiler için de birkaç kadehi fazla kaçırıp sarhoş olunca hemen aynı bahsi açmakta hiç tereddüt göstermiyor, ‘Anam, ah anam...’ diye başlıyordu” (Esendal 1988: 107).

Atiye Hanım, yeğeni Asım’ı çok sever ve torunu Salime’yle evlendirip, mirasını da onlara bırakıp ölene dek onlarla birlikte yaşamak ister. Fakat Canip Bey buna karşı çıkar. Bu evliliğe ancak annesinin bütün varlığını kendisine bırakması şartıyla müsaade edeceğini söyler ve Salime de babası tarafında yer alır. Bunun üzerine Atiye Hanım:

“Hayır! Bütün emlakimi Asım’a vereceğim, isterse kızını versin, isterse vermesin! Asım olmazsa, yedi kat ellere bırakacağım. O, evlat değil yılan, sağlığında mirasıma göz dikti, demişti” (Esendal 1988: 202).

İlgisiz bir annenin kurbanı olan Canip Bey’in bu yaralı ilişkisinden parçalar kendi kızına da sıçrar. Tanzimat’la birlikte, medeniyeti yabancılaşmak olarak algılayan zihniyet sosyal hayatta önemli bir yer edinir ve özellikle Tanzimat romanlarında çok işlenen bir konu olur. Sosyal çevrenin yanı sıra ailenin de etkisiyle oluşan bu heves Canip Bey’de de vardır ve kızına da sirayet ettirir:

“Canip Bey onu beraber alıp gezdirmekten zevkiyab oluyor ve sokakta kızıyla Fransızca konuşuyordu. Beraber Beyoğluna çıkıp öteberi alıyordu. Trende, tünelde, sokakta ve hasseten mağazalarda Fransızca konuşuyorlardı. Canip Beyce, bu, onları muhitlerinden ayıran bir mümtaziyet idi ve kendisi de şimdi kır düşmüş olan sakalını Fransızlar gibi, elbisesini, kundurasını İngilizlerin kunduralarına ve elbiselerine muvafık şekillerden intihap ederdi. Başkalarının yanında bütün tavırları, bütün sözleri hatta Türkçe konuşsa bile Fransızvari oluyordu” (Esendal 1988: 87).

Romanda oğlunu sevmeyen diğer anne, Asım’ın öteki halası Fıtnat Hanım’dır. Fıtnat Hanım’ın oğlu Cavit gelini de Saide’dir. Fıtnat Hanım, gelinini sevmez ama aleyhinde de bulunmaz. *“Çünkü, Zaten oğlunu sevmez ve oğlundan bir şey beklemez. Cavit Bey hâlâ ana, baba ekmeğiyle geçiniyordu”* (Esendal 1988: 136).

Cavit Bey’in eğitim hayatı çok parlak olmadığı için yarıda kalmış, babası devam ettirmek istese de annesi eğitimi olmaya önem vermediği için devam etmesini istememiştir. *“Beyhude mektep okuyacağına bir kaleme yerleştirmeli, babası sağken eş dost sayesinde o da elbette bir baltaya sap olur...”* (Esendal 1988: 139) demiştir. Dediği gibi de olur ve Cavit Bey kaleme yerleştirilir. İşinde dikkatli ve başarılı olup yükselmesine rağmen sosyal hayatta çok da iyi görülmez. *“Biraz çocuksu, biraz basit ve kısa düşünceli bir gençti. (...) Bir şeyler hakkında kafası boştu. Hayatta birçok şeyleri hiç düşünmemiş, onlar için iyi kötü hiçbir fikre malik bulunmuyordu, hiçbir şeye ibtilası yoktu. Gençlik, heves çıkarılır ise karısına karşı da lakayıt ve gönülsüzdü. En ziyade onu eğlendiren şeylerden biri kâğıt oyunu idi. Paralı parasız kâğıt oyunlarından zevk ve lezzet alıyordu* (Esendal 1988: 139). Burada anne sevgisinden, aile ilgisinden yoksun bir çocuğun kendisini boşlukta bulan bir bireye dönüştüğü, bu boşluğu da kâğıt oyunları ile doldurmaya çalıştığı görülür.

Miras'ta bir başka anne-oğlu Asım ve annesidir. Romanda Asım'ın annesi kurgu dışı bırakılmıştır. Fakat onunla ilgili bazı bilgelere yer yer rastlamak mümkündür. Adı verilmeyen Asım'ın annesi, bir eyalet vadisinin kızıdır ve eşi Şevki Bey'in İstanbul'daki hayatı bırakıp bir miras davası uğruna Sarayköy'e yerleşmesinden memnun değildir. Sarayköy İstanbul'un refahına sahip olmasa da orada yaşayanlar günden güne serveti kaybetse de Şevki Bey burada mevki sahibidir ve hürmet görür. *"Sarayköylüler asalete meclupturlar. Civarda hiçbir kazada da bu asalet meclubiyeti görülmez. Bu ufak kasaba hakkında nasılsa böyle bir derebeylik zevki kalmış bulunuyordu"* (Esendal 1988: 48). Diğer kasabalar içinde ayrı bir yeri olan Sarayköy'de Asım'ın annesinin de yeri ayrıdır:

"Asım'ın validesinin de yegâne tesellisi kadınlar arasındaki mevkii ve hürmetiydi. Onun, Sarayköy hanımları ve kadınları nezdinde ismi 'Silahtar Beylerin Gelin Hanım,' idi" (Esendal 1988: 48).

Asım'ın miras peşine gelmesinin bir sebebi de annesidir. Onu rahat ettirmek ister. Asım İstanbul'dayken annesi kızının yanında yaşamaktadır. Sadece Asım hasta olup Fıtnat halasının konağında yatarken kızıyla birlikte oğlunun yanına gelir. Asım onlar geldikten sonra iyileşmeye başlar. Vakit ilerledikçe kendilerini Şefik Bey'in konağında yük olarak hissedip sıkılmaya başlarlar. Asım'ın kız kardeşi Seza, altı yedi aylık hamile olmasına rağmen yük altında ezilmemek için ev işlerine yardımcı olacak kadar ince düşüncelidir. Canip Bey'in de *"Valideniz hanımı çocukken tanırdım. Sonra bizim merhum pederin vefatından sonra da birkaç defa gördüm. Doğrusu pek ziyade beğenirim. Hanımdır, Allah için."* (Esendal 1988: 105) dediği Asım'ın annesi ve onun gibi hanım ve düşünceli olduğu anlaşılan kızı Seza, damat beyin Manisa'da yeni bir memuriyet almasıyla İstanbul'dan ayrılırlar. Anne oğulun ayrılırken hissettikleri, Asım'ın annesinin kızıyla ilgili endişeleri de kadındaki annelik duygusunu ve sorumluluğunu göstermesi açısından önemlidir:

"Anası, Asım'dan ayrılırken ziyade mahzun olup ağlamıştı. Kadın, Asım'ı herkesin sevdiğine hem memnun oluyor, hem de oğlunu başkalarının almış olduklarını görüp ondan ayrılmak istemiyordu. Asım da bunları hissettiği cihetle müteessir olmuştu. Ona vaatlerde bulundu ve sözün nihayetinde göz yaşlarını tutamadı. Hastalık onu harap etmiş, sinirlerini bozmuştu. Ana oğul bir müddet ağlamışlardı. Ancak, bu gözyaşları kadın için büyük bir teselliydi. Zaten kızını da yalnız bırakmak istemiyordu. Genç bir taze, yabancı bir memlekette yalnız başına kalamazdı" (Esendal 1988: 180).

Asım'ın ismiyle müsemma bir genç olduğu söylenebilir¹⁴. Onda diğer roman kahramanlarında görülen kumar, içki, dolandırıcılık gibi kötü alışkanlıklar görülmez. O, kendilerinin hakkı olduğunu düşündüğü bir değirmenin peşine düşmüştür. Romanda Asım'ı sevmeyen sadece Atiye Hanım'ın sığıntısı Fahriye ve oğlu Canip'tir. Sebebi de Asım'ın kötülüğü değil, Atiye Hanım'ın mirasını ona bırakma ihtimalidir. Fahriye ve Canip Bey onun değirmen için geldiğini anlarlar ve onu kurnaz bulmaktadırlar. Fakat Asım değirmen konusunu ne amcasına ne de halalarına açabilecek cesareti bulamaz. Herkes onu çok sever. En sonunda Atiye halasıyla birlikte yaşamaya başlar. Değirmen konusundan da söz edilmez.

Saf, temiz bir Anadolu çocuğu izlenimi veren Asım dönemin siyasi olaylarından da bîhaberdir. O Fıtnat halasının İttihat ve Terakki üyesi olan damadı Ferruh Bey aracılığıyla kendisini İttihat ve Terakki'ye hizmet ederken bulur. Fakat bunu yaparken hiçbir şeyin

¹⁴ Asım, gınahtan ve yasaktan kaçınan (kimse); namuslu iffetli anlamlarına gelmektedir (Parlatır 2014: 107).

bilincinde değildir. Hayatını İstanbul dışında geçirmiş, bir taşra çocuğu olarak İstanbul'da yaşananlardan uzak kalmıştır:

“Asım bunları anlamıyor ve kendini bu işlerle alakadar farz etmemesine rağmen gün geçtikçe zevk hissediyor ve merbutiyeti, alakadarlığı artıyordu. Gizli işlerden, gizli gazetelerden, gizli şeylerle meşgul olmaktan zevkiyab oluyordu. Bunlar insanı teshir eden şeylerdi. Asım, henüz ne istemediğini, niçin istemediğini pek iyi bilmiyordu ve zaten düşünmüyordu, padişahı istemiyorlardı... Padişahı istemeyenler ve isteyenler vardı. Asım da istemeyenler tarafına yazılmış bulunuyordu. Neden? Bu ciheti o kadar düşünülmuş, o kadar ince hesap olunmuş bir şey değildi. Niçin istemiyordu; Meşrutiyeti istiyor muydu? Meşrutiyet nedir? Hiç düşünmemişti. Nereden kalmışsa hatırasında, sultan tarafından boğdurulmuş bir Mithat Paşa vardı (...)” (Esandal 1988: 152).

Değirmen Asım için çok da hayati bir öneme sahip değildir. O, ara sıra değirmenin kendilerine verilmese de bir işe girip çalışabileceğini, annesiyle kendisini geçindirebileceğini düşünür. Fakat bunu yapamaz. Hatta zaman geçtikçe daha tembelleşmeye başlar. Sonunda o da çağının hastalığı olan mirasyediliğe yakalanır, denilebilir. Çalışmadan geçinebilecek serveti olan Atiye halasıyla birlikte yaşar.

Böylelikle denilebilir ki, romanda Asım'ın iki tane zayıf yönü görülür. Biri siyasetten anlamadan İttihat ve Terakki içinde yer alması, diğeri de bir mirasyedi olması. Bu durumların ikisi de onun iradesi dâhilinde olmaz, her ikisi de yaşam koşulları sebebiyledir.

Sonuç olarak denilebilir ki, romanda, annelerin sorumsuzluğu, zayıf olan anne-çocuk ilişkileri ve miras davaları kötü alışkanlıkları olan bireyler yetişmesine, anne ve çocuklar arasında sürekli bir nefrete sebep olmuştur. Romanın ideal anneleri ölümüyle konağın dağıldığı, bir Osmanlı kadını olan büyük ana ve yine bir Hanım olarak gösterilen Asım'ın annesidir. İkincisinin yetiştirdiği Asım'da ise hiçbir kötü özelliğe rastlanmaz.

Esir Şehrin İnsanları

Kemal Tahir'in "*Esir Şehir*" üçlemesinin ilk kitabı olan *Esir Şehrin İnsanları*, Kâmil Bey üzerinden, uyanışa geçen ve millî mücadele sürecine dâhil olan aydınların romanıdır. Gidiş gelişleriyle, düşünmesiyle, sorgulamasıyla yavaş yavaş millî mücadele safında yer alacak olgunluğa ulaşan Kâmil Bey'in serüveni, bir taraftan İstanbul aydınınının kemâle erme serüvenidir. "*Kimdir bu Kâmil Bey? 'Kâmil Bey, servetinin hesabını doğru olarak bilmeyecek kadar zengin bir Abdülhamit paşasının biricik oğluydu.'*" (s. 14) *Kâmil Bey'in hikayesi, aristokrat bir aydının, memleket insanlarını, memleket gerçeklerinin tanıyarak devrimci bir aydın oluşunun hikâyesi, yeni bir insanın hikâyesi*" (Fethi Naci 2007: 242-243).

Yedi yıl boyunca memleketten uzakta, dünyanın farklı ülkelerini dolaşan Kâmil Bey, İspanya'dan kalkıp eşi Nermin ve altı yaşındaki kızı Ayşe'yle birlikte İstanbul'a dönmüş, İstanbul'a geldikleri gün şehrin işgal altında olduğunu görmüşlerdir. Kâmil Bey gün geçtikçe, insanlarla diyalog kurup onlarla sohbet edip ülkenin içinde bulunduğu durumu kavramıştır. Millî mücadelede aktif rol alan Galatasaray Lisesinden arkadaşı İhsan'ın eşine yardım vesilesiyle mücadele hareketine kendisi de dâhil olmuştur. Fakat eşi Nermin için durum farklıdır. Nermin, Millî Mücadele ruhundan, çok uzaktır. O, zaman zaman Kâmil Bey'in yaptıklarına bir anlam veremez ve onunla tartışır. Kuvayı Milliye'den habersizdir ve Kâmil Bey'in gazete çıkardığı için tevkif edilen arkadaşı İhsan'a ve eşi Nedime'ye yardım etmesinden şikâyetçidir. "*Gazete çıkarmaya, mahpushanedeki serserilere bakmaya paranız var ama...*" (Tahir 2014: 287) der.

Nermin’le Kâmil Bey’in kızı Ayşe henüz altı yaşındadır. İspanya’da büyüyen çocuğun hareketlerinde, İspanyol kültüründen izlere rastlanır. Öyle ki kendisinden yer yer “*küçük İspanyol*”, “*Endülüs güzeli*” diye söz edilir (Tahir 2014: 198). Ayşe’deki bu durum Kâmil Bey’in çocukluk arkadaşı Fuat Bey’in dikkatini çeker:

“*Kızı görünce gözlerini kısarak dikkatle baktı. Bakışlarına araştırmacı bir ürkeklik gelmişti. Ayşe, İspanya’da öğretildiği gibi eteklerini iki yandan tutup bir ayağını geri alarak bel kırınca irkildi. Gülümsemesi yüz buruşturmasına döndü*” (Tahir 2014: 83).

Kendi hayatında yaşadığı durumlardan da örnekler vererek Fuat Bey, Kâmil Bey’i uyarır. Bu uyarı, çocuk eğitimine önem verilmesi gerektiğini, çocukların bir toplumun geleceği olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir:

“*Bilmez misiniz? Yanlış... Çok yanlış... İlgilenmiyoruz çocuklarımızla yeterinde... Söylemişim bir kere daha... Çocuklarımızı apansız yitirmek istemiyorsak, tetikte olacağız... Cigara arıyordu. Hep tetikte*” (Tahir 2014: 84).

Çocuğuna karşı herhangi bir olumsuz davranışına rastlanmayan, aksine onu terbiyeli bir kız olarak yetiştiren Nermin’in bir anne olarak zayıf noktası milli kültürden ve millet bilincinden uzak olmasıdır. Bu sebeple Ayşe de bir İspanyol gibi yetişmiştir.¹⁵ Yazar, romanda Nermin’in karşısına Nedime’yi koyar, o dönem için alışılmadık bir kadın tipi olan Nedime, Kuvayı Milliye’ye hizmet eden cesur ve zeki bir kadındır. Hamileliğinin son dönemlerinde olan Nedime, bir anne olarak da Nermin’in karşısına konulabilir. Kâmil Bey’in gözünde de Nedime Hanım ideal kadındır ve kızını da onun gibi yetiştirmek ister:

“*Hele, Nedime’yi tanıdıktan sonra, Ayşe’yi başka türlü yetiştirmeye karar vermişti. ‘Ayşe hele büyüsün! Ayşe büyürse...’*” (Tahir 2014: 396).

Diğer romanlara göre daha az şahıs kadrosuna sahip olan Esir Şehrin İnsanları’nda anne-kız olan Nermin ve Ayşe’nin tek zayıf noktasının millî kültür ve değerlerden uzak olduğu söylenebilir. Küçük Ayşe’nin bir İspanyol gibi yetişmesinde Nermin kadar Kâmil Bey de sorumludur. Ve ayrıca o, kendisini Nermin’in uyanışında da sorumlu tutar ama bu konuda pek de bir şey yaptığı görülmez.

Aşağıdaki tabloda, ele alınan dört romanda dikkat çeken anne çocuk ilişkileri ve bu ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan durumlar toplu bir şekilde gösterilerek, veriler daha somut hale getirilmeye çalışılmıştır.

Roman	Anne	Çocuk	Aradaki İlişkinin Yansıması
<i>Üç İstanbul</i>	Cemalifer Çerkez cariye iken evin hanımı olur. Ahlakî zayıflıkları vardır. Gösteriş meraklısıdır.	Süheylâ Herhangi bir olumsuz özelliğine rastlanmaz.	Süheylâ annesinin zayıf yönlerine, ondan nefret etmesine rağmen kendisini yetiştirebilmiş bir karakterdir. Annesiyle

¹⁵ Müfide Ferit Tek’in 1924’te yayınlanan *Pervaneler* adlı romanında benzer durum söz konusudur. Fransa’da eğitim gören genç ve milliyetçi bir doktor olan Burhan Ahmet Bey, Fransız bir hanımla evlenir. Fransız anne kızlarının Batı kültürüyle yetiştirmek ister. Romanda genel olarak, İstanbul’da bir Amerikan kolejinde eğitim gören Türk kızlarının, millî benliklerinden nasıl uzaklaştıkları, Türklüğe karşı lakaytlıkları ve henüz görmedikleri Amerika’ya nasıl hayranlık duydukları anlatılır. Türkiye eğitim ve misyonerlik faaliyetlerini, Batı hayranlığını konu eden roman, dönemine ışık tutması, bir tezli roman olması açısından önemlidir (Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, Otağ yayınları, İstanbul, 1974).

		Romanın idealize edilmiş karakteridir.	arasındaki ilişkiye rağmen böyle olması istisnâî bir durumdur.
	Adnan'ın Annesi (İsimsiz) Hastadır, kurgu içinde çok görülmez ve ölür.	Adnan Kendi başımadır. Annesine karşı ilgisizdir. Farklı kadınlarla ilişki kurar. Kendisi de ne yaptığını tam olarak bilmediği siyasi davalar içinde yer alır.	Anneden ve aileden yoksun birey kendi etrafındakilere karşı da duyarsızdır. Siyasi anlayışı çıkarlarına göre değişir. Onun oturmamış karakteri üzerinden Jön Türklerin eleştirisi yapılır.
Sultan Hamid Düşerken	İzzet Hanım Çerkez Cariye (Gülter) iken evin hanımı olur. Konağın kâhyasıyla ilişkisi vardır. Çocuğuna karşı ilgisizdir.	Nimet Annesinden nefret eder. Babası yetiştirir. Bu yüzden babasının özellikleri onda da görülür. Nimet de babası gibi hırslı, kıskanç, çıkarıcıdır.	Annesinin zayıf yönleri kızı ondan uzaklaştırır, nefretine sebep olur. Fakat bu nefret kızı, babası aracılığıyla yozlaşan toplumun bir parçası yapar. Bu yüzden Nimet'in ailesi Osmanlı'nın son döneminde yozlaşmış aile görünüşünü yansıtır.
	Şefik'in Annesi Roman içinde aktif değildir. Edirne'nin ücra bir köşesinde iki bekâr kızıyla yaşayan dul bir kadındır.	Şefik İttihat ve Terakki mensubudur. Nimet onunla çıkarları uğruna nişanlanır. Annesi ve kardeşlerini düğününe davet etmeyecek derecede onları hor görür.	Ailesinden, annesinden kopuk, onları hor gören biri olan Şefik, üzerinden aynı zamanda İttihat ve Terakki mensuplarının eleştirisi yapılır. Eğitimsiz, kendi iradesinden yoksun, Nimet'in kuklasıdır. Kopuk aile ilişkisinin onun zayıf kişiliğinde etkisi olmuştur.
Miras	Atiye Sorumsuz, oğlunu sevmez. Gayriahlâki davranışları var.	Canip Tembel, kumarbaz, içkici, kişilik problemi var, kimlik kargaşası yaşıyor.	Oğlu, annesinden nefret eder. Sadece mirası için onunla bağlarını sürdürür. İlgisizlik ve sevgisizlik etrafına karşı duyarsız bir birey olmasına neden olur.
	Fıtnat Oğlunu sevmez. Eğitimine önem vermez. Kayırılması yoluyla iş sahibi olmasını sağlar.	Cavit Kişilik problemleri var. İşinde başarılı olmasına rağmen sosyal hayatta silik bir karakterdir.	Aile, özellikle anne tarafından ihmal edilmiş bir çocuğun sosyal hayatta kendine yer edinmemesi, etrafına karşı duyarsız oluşu örneği bu ilişki üzerinden görülebilir.
	Asım'ın Annesi Kurgu içinde pek görülmez fakat olumsuz bir yönü yoktur. Çocuklarıyla ilgili görünür.	Asım Romanın en uysal karakteridir. Kötü alışkanlıkları bulunmaz. Zamanın hastalığı olan mirasyediliğe ve tembelliğe tutulur.	Asım ile annesi arasında olumsuz bir durum sezilmez. Ancak Asım da zamanın hastalığı olan tembellik ve mirasyediliğe yakalanmaktan kurtulamaz.

<i>Esir Şehrin İnsanları</i>	Nermin	Ayşe	Millî ve kültürel değerlere önem vermeyen bir annenin yetiştirdiği çocuk da yetiştiği çevrenin etkisinde kalarak yabancılaşma eğilimindedir. Bu da millî hassasiyetlere uzak bireyler yetişmesine sebep olur.
	Herhangi bir ahlâki zaafı ya da ilgisizliği yoktur. Tek olumsuz yönü millî bilince sahip olmamasıdır.	Altı yaşında küçük bir çocuktur. İspanyol kültürüne ait davranışlar sergiler	

Sonuç

Bir toplumun ahlâkî yozlaşmasını, yönetimdeki bozukluklarını, miras meselesi gibi topluma mâl olmuş sorunlarını, siyasî hayattaki iniş çıkışlarını konu alan, inceleme unsuru olan dört roman dönemlerine ışık tutmaları açısından dikkate değerdir. *Üç İstanbul*, *Sultan Hamid Düşerken* ve *Miras*, bir imparatorluğun çöküşüne tanıklık ederken, *Esir Şehrin İnsanları*'nda yeni bir uyanışın kımıldanışı görülür.

Aile-toplum arasındaki sıkı ilişki bilinen bir gerçektir. Anne ise bir aileye yön veren, gelecek nesillerin yetişmesinde etkin bir role sahip önemli bir figürdür. Bu anlamda ilk üç romana bakıldığında anneler ve çocuklar arasındaki bağların zayıflığı ve ilişkilerin bozukluğu dikkat çeker. *Üç İstanbul*'da Süheylâ, Çerkez annesini hiç sevmez; Adnan, ölümünden yıllar sonra mezarını öğrenmek aklına gelecek kadar annesine ilgisizdir. *Sultan Hâmid Düşerken*'de Nimet Çerkez bir cariye olan annesinden nefret eder. *Miras*'ta Silahtar Ali Paşa'nın gelini Büyük Ananın ölümü konağın dağılma sebebidir. Canip Bey, annesinden miras meselesi yüzünden nefret eder. Atiye Hanım da oğluna karşı ilgisizdir ve onu sevmez. Annenin bir ailedeki en önemli işlevi olan birleştiriciliği bu romanlarda görülmez. Ve bu, devletin prototipi olan ailenin parçalanmasına neden olur. Osmanlı devletinin çöküşüyle de bu durumu ilişkilendirmek mümkündür.

Esir Şehrin İnsanları'nda Nermin ve kızı Ayşe'nin durumu biraz daha farklıdır. Bu romanda uyanan bir aydının eşi olan Nermin'in döneminin siyasî olaylarına ilgisizliği dikkat çeker. Millî bir ruhtan yoksun olan Nermin'in kızı Ayşe de bu değerlere uzak, küçük İspanyol, diye anılmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, romanlarda genel olarak kötü olan anne-çocuk ilişkileri, ailelerin çocuklara karşı sevgisizliği, ilgisizliği, onların eğitime önem verilmemesi gibi sebepler sorunlu bireyler meydana getirmiştir. Bu durum da toplumda yaşanan birtakım ahlâkî bozuklukların bir parçasını oluşturmuş, her yönden sorunlu bir nesil doğurmuştur. Bir kısır döngü şeklinde ilerleyen sorunlu aile ve toplum ilişkileri, sonunda bir imparatorluğun çöküşüyle özdeşleşmesi açısından dikkate değerdir. Bir annenin ölümünün, ilgisizliğinin, eğitimsizliğinin veya ahlâkî yönden zayıflığının bir toplumu nasıl çökerttiği, adı geçen romanlarda açıkça görülmüştür. Ailelerde meydana gelen yozlaşmanın toplumu etkilediği, toplumun zayıflığı ile devletin çöküşü arasında paralellik olduğu görülmüştür. Kadının anne rolü, gelecek nesillerin yetişmesinde başlıca sorumlu olduğu için, ülkenin geleceği açısından da önemli olduğu söylenebilir. Bir devletin devamı ancak güçlü aileler, sevgiyle yetiştirilmiş eğitilmiş çocuklarla sağlanabilir. Kadının eğitimi, toplumun eğitimi ve bir anlamda devletin bekâsı demektir.

Kaynakça

- Aydın, Mustafa (Ed.) (2013). Sistematik Aile Sosyolojisi. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Balcı, Yunus (2002). Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Esen, Nüket (1989). Türk Romanında Aile Kurumu. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esental, Memduh Şevket (1988). Miras. (Haz. Muzaffer Uyguner). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Fethi Naci (2007). Yüz Yılın Yüz Türk Romanı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kantarcıoğlu, Sevim (2008). Yakınçağ Tarihimizde Roman. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1996). Kültür ve Dil. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kudret, Cevdet (2004). Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II. İstanbul: Dünya Yayınevi.
- Kuntay, Mithat Cemal (2013). Üç İstanbul. İstanbul: Oğlak Yayınevi.
- Önertoy, Olcay (1991). "Memduh Şevket Esental'ın İlk Romanı Miras", Türkoloji Dergisi, C. 9, S. 1, Ankara Üniversitesi Yayınları: Ankara, s. 9-18.
- Örik, Nahid Sırrı (2010). Sultan Hamid Düşerken. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Özcan, Nezahat (2014). "Mithat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul Romanında Tiplerin ve Dönemlerin Aynası Eşya" A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 5, s. 181-214.
- Parlatır, İsmail (2014). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi: Ankara.
- Tahir, Kemal (2014). Esir Şehrin İnsanları. İstanbul: İntihak Yayınevi.
- Tek, Müfide Ferit (1974). Pervaneler. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Uyguner, Muzaffer (1988). "Miras Romanı Üzerine", Miras, Ankara: Bilgi Yayınevi.